

Riksintressen för kulturmiljövården i Marks kommun

Botten i Skephults socken

I Skephult ligger den gamla byn Botten. Den består av tre gårdar med äldre byggnader vilka är väl samlade. Den äldsta byggnaden är från omkring 1730 och flera andra hus är från 1800-talet. En renovering med åtföljande dokumentation har gjorts för att bevara byns äldsta hus.

Intrycket av byn idag skiljer sig troligen inte mycket från hur det kunde se ut på 1700- eller 1800-talet. Här kan man uppleva hur en oskiftad by en gång tedde sig.

Kring gårdarna ligger ett välbevarat odlingslandskap som visar hur småskalig odling sedan århundraden bedrivits på skogsgårdar i vår del av landet. Här kan man också se småskaliga åkrar, stenmurar, odlingsrösen och fina ängs- och hagmarker.

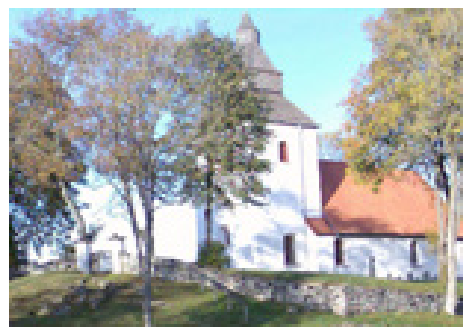
Hyssna gamla kyrka och Melltorps by i Hyssna socken

I Hyssna bildar byn kring gamla kyrkan, och området för Melltorps radby, en värdefull kulturmiljö. Här kan man se fina exempel på gårdsbebyggelse som ligger på tomter från tiden före laga skifte, den reform som förändrade så mycket av den svenska landsbygden på 1800-talet.

Hyssna gamla kyrka är det nav kring vilket Hyssna gamla klungby är grupperad. Kyrkan har anor från 1100-talet men fick sitt nuvarande utseende på 1700-talet. Kyrkan har flera intressanta inventarier, bland annat en dopfunt från 1300-talet, ett triumfkrucifix och madonnaskulptur från 1100-1200-talen och ett rörelsekar från medeltiden. Vidare finns vackra takmålningar från 1700-talet. Vid kyrkan finns ett hembygdsmuseum inrymt i en mindre 1800-talsbyggnad, och en äldre bod för likbårar och annat. Vid kyrkan finns också Hyssna gamla skola.

Åt norr reser sig berget Torshall, som av namnet att döma en gång varit helgat åt den fornnordiske åskguden Tor. Vid dess fot ligger en grotta som i folkmun kallas Tors stuva (Tors stuga). I området ligger också Tors källa, en gammal offerkälla som även den bär den gamle gudens namn. I den offrade man en gång mynt och andra föremål. Dessutom ansåg man att dess vatten gav kraft och god hälsa.

Längre upp i Surtans dalgång ligger Melltorps radby. Den har kvar den oskiftade byns karaktär och utgör en mycket intressant miljö av stort kulturhistoriskt värde. Här finns även en äldre kvarn, vilken efter en omfattande restaurering kommit att bli café och centrum för olika aktiviteter. I anslutning till kvarnen finns också ett såg.

Häggåns dalgång i Örby och Fritsla socknar

Häggån sträcker sig från Kinna och förbi Fritsla. Den omges av ett öppet odlingslandskap som är mycket rikt på kulturhistoriskt värdefulla miljöer. I dalgången finns bland annat en koncentration av förläggargårdar, ett minne från tiden före den industriella revolutionen. Dessa högreståndsgårdar byggdes under första halvan av 1800-talet och ägdes av personer som blivit rika på handel med textilprodukter. Förläggarna, som de här personerna kallades, köpte in bomull från utlandet och la ut arbetet med att tillverka tyg av bomullen till traktens väverskor. Det färdiga tyget såldes sedan med god vinst. Förläggargårdarna är vackra salsbyggnader av trä med många intressanta byggnadsdetaljer. De var ofta luxuöst inredda med stilfulla möbler och ett par av dem hade importerade tapeter med exotiska motiv. Flera av gårdarna är idag förklarade som byggnadsminnen.

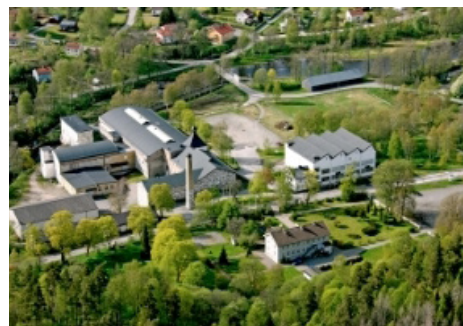
Förutom dessa gårdar finns det även andra intressanta kulturlämningar i Häggåns dalgång. Bland annat kan man här se resterna av den medeltida borgen Kinnaborg. Den uppfördes och användes under 1300-talet, då den också brändes ned.

I närheten av Kinnaborg har även en av kommunens äldsta stenålders- boplatser grävts ut. Den beboddes för omkring 10 000 år sedan av några av Marks tidigaste invånare.

Rydal i Kinna socken

I det lilla samhället Rydal kan man se prov på en väl sammanhållen äldre industrimiljö av stort kulturhistoriskt värde.

Här bildades år 1853 Företaget Rydals Manufaktur Aktiebolag som var ett av landets första mekaniserade bomullsspinnerier. Runt företaget byggdes en hel miljö upp med flera intressanta byggnader, vilka till stor del finns kvar ännu idag. Främst av dessa är den stora fabriksbyggnaden med dess vällagda fasadbeklädnad av tuktad gnejs.

I själva brukssamhället, längs huvudgatan Boråsvägen, finns flera byggnader som byggdes mellan 1870-tal till 1910-tal. Här finns också disponentbostaden från 1850-talet och ett flertal arbetarbostäder uppförda i tvåplan från en senare period. I samhället finns även ett egnahemsområde som byggdes 1917 och ett så kallat stjärnhus från 1950-talet.

Vid Viskan ligger en kraftverksbyggnad som tillkom 1914-16 för att förse fabriksverksamheten med elström.

Flera av byggnaderna i Rydal, bland annat fabriken, är idag byggnads- minnesförklarade.

1985 etablerade Marks kommun ett museiprojekt i Rydal, ett textilmuseum. I museet kan man idag se de gamla spinnerimaskinerna. Här finns även en basutställning om Marks historia samt plats för tillfälliga utställningar av olika slag. Till det kommer pedagogiska verksamheter med guidevisningar i museets omgivning.

Viskastigen i Örby, Berghem, Surteby-Kattunga och Öxnevalla socknar

Den gamla farleden Viskastigen sträcker sig från trakterna av Öresten i Örby, längs västra sidan av Öresjöarna och ned till Hallandsgränsen i Kungsäter nära sjön Tolkens södra ände. Denna riksintressanta miljö, vilken innehåller flera äldre vägsträckningar, har haft stor betydelse för kommunikationerna mellan Hallandskusten och de västgötska centralbygderna allt sedan förhistorisk tid. Under medeltiden och tiden därefter har den haft karaktären av en sorts riksväg för både handel och militära transporter. Den har vid flera tillfällen fungerat som uppmarschväg för trupper som rört sig från Halland, vilket en gång var danskt, och in i Västergötland.

Spåren efter Viskastigen kan ses i form av vägsträckningar av olika slag. Vissa av dessa utgörs av hålvägar, dvs vägar som skurit sig ned i underlaget och kommit att likna djupa diken som slingrar sig fram i terrängen. I systemet av gamla vägar ingår också olika brukningsvägar och lokala vägar av varierande storlek.

De gamla farlederna antyds ofta av andra typer av kulturlämningar såsom vägvisarstenar, minnesstenar, väghållningsstenar och gamla broar. Man kan spåra dem genom uppgifter och berättelser i skriftliga källor. Längs Viskastigen förekommer även andra spår från äldre tider i form av fornlämningar och fornlämningsmiljöer från sten-, brons- och järnålder, boplatser, förhistoriska gravar, medeltida kyrkor, resterna av den medeltida borgen Öresten, röjningsrösen, fångstgropar och torplämningar.

Idag kan man följa delar av Viskastigen på en vandringsled med samma namn.

Öresten i Örby socken

Örestensområdet är en intressant miljö som bland annat innehåller resterna efter den medeltida borgen Öresten. Denna var en riksborg, det vill säga en borg som lydde under kungamakten, och användes för maktutövning, skatteindrivning, gränsbevakning och försvar.

Borgen har vid olika tillfällen tillhört antingen Danmark eller Sverige. Den uppfördes på 1300-talet och förstördes vid två tillfällen, 1435 och 1502, under kriget mellan Danmark och Sverige. Den revs slutgiltigt ned år 1521.

I området runt borgen finns även andra intressanta forn- och kulturhistoriska lämningar, bland annat fossil åkermark, det vill säga rester av äldre tiders odling. Här finns också skålgropar på ett stort stenblock, några hundra meter från borgen. Skålgropar är små gropar som knackats in på stenar, berghällar och block. De dateras vanligtvis till bronsåldern, det vill säga tiden från 1500 till 500 före Kristus.